

Redactori: Elena Marinescu, Diana-Cristina Vlad

Coperta: Cathisma Graphics

Traducerea s-a făcut după originalul în limba greacă: Arhim. Iustin Popovici, Ἀνθρωπος καὶ Θεάνθρωπος, Θέματα Ορθοδόξου Θεολογίας Αστῆρ, Atena, 1969.

© Editura Deisis

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
POPOVICI, IUSTIN, sfânt

Omul și Dumnezeu-om: abisurile și culmile filozofiei / sfântul Iustin Popovici; studiu introductiv și trad. pr. prof. Ioan Ică și diac. Ioan I. Ică jr.; pref.: prof. Ioannis N. Karmiris; postf.: Panayotis Nellas. - Ed. a 2-a, rev. - București: Editura Sophia; Alexandria: Cartea Ortodoxă, 2010

Bibliogr.

ISBN 978-973-136-200-7

ISBN 978-606-529-093-8

- I. Ică, Ioan (pref., trad.)
II. Ică, Ioan I., jr (pref., trad.)
III. Karmiris, Ioannis N. (pref.)
IV. Nellas, Panayotis (postf.)

232

233

281.9

Părintele Iustin Popovici:
lupta cu Protagoras sau
criteriologia filozofiei ortodoxe
a Adevărului¹

Născut la 25 martie 1894, de praznicul Bunei Vestiri, în satul Branie din sudul Serbiei, întreaga existență și operă teologică a părintelui Iustin Popovici avea să stea sub semnul Evangheliei, al „veștii celei bune” a Întrupă-

¹ În realizarea acestui studiu introductiv am folosit: „Le Messager Orthodoxe” (Paris), nr. 88, 1981, dedicat integral memoriei părintelui Iustin Popovici: contribuții de P. Struve, ieromonah Amfilohie Radovici (*Un homme évangélique*, pp. 3-10 – discursul la înmormântarea părintelui Iustin), Komnen Becirovici (*Rencontre avec le Père Justin* – iulie 1976, pp. 11-23), Jean Karmiris (*Ascète, Théologien, Patrologue*, pp. 24-27 – necrolog publicat în ΕΚΚΛΗΣΙΑ), Bernard le Caro (*Théologie orthodoxe et catholique de l'Eglise selon le Père Justin P.*, pp. 28-31), Jean Besse (*Une figure patristique*, pp. 32-36). P. Joseph Terestchenko, *Le Père Justin Popovitch, la bouche de l'Orthodoxie*, în „La Lumière du Thabor”, nr. 2/1984, pp. 13-30. P. Patric Ranson, *Le Père Justin Popovitch ou l'expérience vivante de la Tradition*, „Introduction” la: Père Justin Popovitch, *L'Homme et le Dieu-Homme*, L'Age d'Homme, Lausanne, 1989, pp. 4-30. Monseigneur Athanase Jevtitch, *Preface* la: Père Justin Popovitch, *Philosophie orthodoxe de la Vérité. Dogmatique de l'Eglise Orthodoxe*, t. 1, L'Age d'Homme, 1992, pp. 11-18. Precum și monografia lui Thomas Bremer, *Ekklesiale Struktur und Ekklesiologie in der Serbischen Orthodoxen Kirche im 19. und 20. Jahrhundert* (Östliches Christentum N.F. 41), Würzburg, 1992, pp. 161-273: o analiză succintă a vieții și o prezentare detaliată a ecleziologiei părintelui Iustin Popovici, precedată de o prezentare a biografiei și ecleziologiei dascălului său, Episcopul Nikolai Velimirovici (pp. 107-160), ale cărui idei fundamentale au fost preluate și dezvoltate de părintele Iustin.

rii Cuvântului și Fiului lui Dumnezeu Care Se face Om din Preacurata Fecioară Maria ca să-l facă pe om dumnezeu sau fiu al lui Dumnezeu după har din Duhul Sfânt. La botez, a primit numele Blagoe (de la Blagovesnik, numele sârbesc al praznicului Bunei Vestiri). Prin părinți – Spiridon și Anastasia –, Blagoe descindea dintr-o veritabilă dinastie sacerdotală, ivindu-se pe lume într-o familie de preoți din tată în fiu de nu mai puțin de șapte generații succesive, întrerupte abia de tatăl său.

Între 1905 și 1914 tânărul Blagoe urmează liceul, iar apoi seminarul din Belgrad, pe care-l absolvă în ajunul izbucnirii Primului Război Mondial. Înrolat în armată ca infirmier auxiliar, participă la luptele grele din anii 1914-1915, care au dus la înfrângerea eroiciei armate sârbe, copleșite de forțele unite ale coaliției austro-ungare, germane și bulgare. În parte la lunga retragere în condiții dramatice a armatei sârbe conduse de bătrânul rege Petru, prin Kosovo, peste munții „blestemați” care despart Serbia de Albania. Aici, în retragere, la Skodar, tânărul Blagoe este tuns în monahism de Mitropolitul Dimitrie al Serbiei, primind numele – care se va dovedi iarăși predestinat – Sfântului Iustin Martirul și Filozoful.

Împreună cu un grup de tineri studenți sârbi excepționali, părintele Iustin este trimis de Mitropolitul Dimitrie – prin insula Corfu – la studii în Rusia și Europa. După șase luni petrecute la Petrograd, în perioada zburciunată care a precedat izbucnirea revoluției din 1917 și în care a luat contact cu efervescența culturii și filozofiei religioase ruse de la începutul secolului, își continuă până în 1919 studiile la Oxford, după care vine la Atena pentru a studia și a aprofunda în original scrierile Sfinților Părinți și monumentele dogmatice și simbolice

ale Ortodoxiei. Leagă aici o strânsă prietenie cu tânărul pe atunci Ioannis N. Karmiris, viitorul titular al Catedrei de dogmatică a Facultății de teologie din Atena, al cărei doctor devine în 1926 părintele Iustin, cu o teză patristică privitoare la *Problema persoanei și cunoașterii după Sfântul Macarie Egipteanul*. Între timp, în 1923, publicase deja la Belgrad studiul despre *Filozofia și religia lui Dostoievski*, opera scriitorului rus constituind pentru părintele Iustin obiectul unei meditații constante și insistente și un ferment activ în inspirația reflecției filozofice personale.

Întors în Serbia, până în 1934 – cu excepția anilor 1931-1932, când a activat ca misionar în zona subcarpatică locuită de ortodocși și aflată pe atunci în componența Cehoslovaciei și sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe Sârbe – părintele Iustin va fi profesor la seminariile teologice din Sremski Karlovți și Bitolia, predând aici Noul Testament, patristica și dogmatica. În acești ani elaborează, în prelungirea investigațiilor din teza de doctorat asupra gnoseologiei scrierilor „macariene”, amplul studiu despre *Gnoseologia Sfântului Isaac Sirul* (1927).

Între figurile contemporane care l-au marcat cel mai mult în epoca interbelică trebuie neapărat menționați doi mari ierarhi ortodocși, al căror fiu duhovnicesc și prieten a fost. Este vorba în primul rând de Episcopul Nicolae Velimirovici (1880-1956), supranumit pe drept cuvânt „Hrisostomul sârb” – incontestabil cea mai remarcabilă figură spirituală și teologică a Ortodoxiei sârbe din prima jumătate a secolului al XX-lea. În descendență spirituală directă a Sfântului Sava Nemanja (1173-1236), întemeietorul Bisericii și culturii sârbe, și al Episcopului poet și principe Petar Niegos al Munte-

negrului (1813-1851), Episcopul Nikolai Velimirovici al Ohridei a fost promotorul inspirat al unei mișcări de renaștere spirituală tradițională prin asceză și rugăciune – de cea mai bună calitate și echilibru patristic – a vieții parohiale din Biserica Ortodoxă Sârbă: așa-numitele „frății de rugăciune” (*bogomolje*); părintele Iustin îl considera pe Episcopul Nikolai Velimirovici drept cel mai mare povățuitor duhovnicesc al poporului sârb de la Sfântul Sava încoace. Alături de acesta, o puternică impresie asupra părintelui Iustin a lăsat personalitatea Mitropolitului rus Antoni Hrapovički (1863-1936), întâistătorul Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse din emigrație, pe atunci cu sediul la Sremski Karlovți. Nu a fost însă vorba atât de o influență teologică directă, ca în cazul Episcopului Nikolai, părintele Iustin rămânând străin de interpretarea, e adevărat antiscolastică și antiraționalistă, dar puternic psihologizantă și moralistă pe care (sub influența neokantianismului) Mitropolitul Antoni o dădea dogmelor și spiritualității ortodoxe.

Inspirația fundamentală pentru părintele Iustin erau Sfinții Părinți greci și bizantini, citați masiv și studiați intensiv. Alături de Sfinții Macarie și Isaac și de întreaga literatură ascetică și duhovnicească a *Filocaliei*, reperele esențiale pentru savantul ieromonah sârb vor rămâne Sfinții Atanasie cel Mare și Ioan Damaschin. În 1932 și, respectiv, 1935 acesta va publica primele două volume (prolegomene și învățătura despre Dumnezeu în Treime și, respectiv, hristologia) ale monumentalei sale opere: *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*. Pe baza lor, va fi titularizat ca asistent și apoi conferențiar la Facultatea de teologie din Belgrad (unde va preda până la invazia germană a Iugoslaviei din 1941). Deși în aceste două

prime volume păstrează formal planul „dogmaticelor” scolastico-istorice ruse din secolul al XIX-lea (Macarie Bugakov și Silvestru Malevanski), *Dogmatica* părintelui Iustin aducea o cu totul altă abordare și înțelegere a dogmelor Bisericii. Era prima dogmatică modernă care revenea în forță la adevărata înțelegere patristică a Adevărului, Revelației și Bisericii. Pentru părintele Iustin – cum arată încă din „prefață” – dogmatica nu este un sistem scolastic conceptual sau propozițional, ci adevărata „filozofie ortodoxă a Adevărului” suprem, identificat cu Persoana divino-umană a lui Hristos, Unul din Treime și Capul Bisericii, prezent în ea prin Duhul Sfânt. Dogmele nu sunt altceva decât un „mozaic” în noțiuni al „Icoanei viei a lui Hristos”, transmise ca Revelație de Tradiție. Dar această „Icoană vie” nu poate fi văzută în „mozaicul” dogmelor decât de mintea luminată și purificată prin asceză și sfințenie, așa că dogmatica este și o „filozofie a Duhului Sfânt”. Pentru prima dată după secolara „captivitate occidentală” a teologiei ortodoxe de după secolul al XV-lea, dogmele nu mai sunt tratate doctrinalist, abstract, ca un sistem speculativ, ci într-o înțelegere autentic patristică și duhovnicească, ca jaloane și expresii ale experienței spirituale și ascetice a Bisericii. Centralitatea hristologică consecventă (Dumnezeul-om Hristos ca Alfa și Omega teologiei Bisericii), concentrația ecleziologică a Revelației (Revelație și dogme există numai în, prin și pentru Biserică), înțelegerea riguroasă a hristologiei ca ecleziologie implicită și a ecleziologiei ca hristologie actualizată – cu corolarul metodologic: criteriul suprem, Dumnezeu-om – sunt deja clar enunțate; ele vor fi amplu reluate și orchestrate într-un stil și o arhitectonică originală, total desprinsă

de scolasticism, în monumentală eclesiologie publicată însă, ca volumul III al *Dogmaticii*, abia în 1978, cu un an înainte de moarte. În acest înțeles „neopatristic” (pe care-l va afirma și părintele Dumitru Stăniloae, a cărui *Dogmatică* apărea, coincidență semnificativă poate, tot în 1978), pentru care cheia de boltă a teologiei e Persoana divino-umană a lui Iisus Hristos, „dogmatica” devine un cânt de laudă, o simfonie în cinstea Dumnezeuului-om, Logosul întrupat și Capul Bisericii, în care se unifică și îndumnezeiește umanitatea.

Pe lângă lucrul la *Dogmatică*, înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, părintele Iustin a mai publicat în plină criză economică, politică și spirituală a Europei o serie de importante articole și eseuri filozofico-teologice – ele vor fi cuprinse în volumele *Abisurile filozofiei* (1957) și *Omul și Dumnezeu-om* (1969) –, eseul *Progresul în moara vieții* (1933), un compendiu de *Teologie elementară* (1939), iar în ajunul războiului un nou studiu despre *Dostoievski, Europa și slavismul* (1940).

În timpul ocupației germane, părintele Iustin trăiește drama poporului sârb copleșit de naziști și tragedia genocidului înfăptuit de ustașii croați catolici din statul fascisto-catolic al lui Ante Pavelici și cardinalului Stepinak, asupra sârbilor ortodocși: 350000 de sârbi exterminați în lagăre de tipul funestului Iasenovaț – Auschwitzul sârbesc –, 200000 deportați, 240000 catolicizați cu forța. Peregrinând și ascuns prin mănăstiri sârbești izolate, răspunde la teroarea istoriei și explozia nihilistă a ideologiilor prin rugăciune și aprofundarea Revelației Bisericii. Traduce și prelucrează texte hagiografice și începe seria comentariilor neotestamentare cu Epistolele

ioaneice și pauline, serie continuată după război și recent publicată în mai multe volume.

Pentru intransigența sa morală în fața comunismului și a lui Tito, în 1945 este arestat, închis și numai puțin a lipsit să fie executat ca „dușman al poporului”. Eliberat, dar lipsit de drepturi civile și religioase, rătăcește din mănăstire în mănăstire. În cele din urmă i se permite să se stabilească la mica mănăstire de maici Sfinții Arhangheli din Celie, întemeiată în secolul al XIV-lea de principele Dragutin lângă Valievo, unde va trăi ca duhovnic, slujind zilnic Sfânta Liturghie și scriindu-și opera, până la moarte. Era însă intens supravegheat de securitatea iugoslavă, unde era adeseori convocat pentru interogatoriile din cauza ieșirilor sale misionare (neautorizate) în parohii și dieceze unde era chemat la invitația unor preoți sau episcopi curajoși. Cu toată izolarea și atenta supraveghere, viața ascetică și activitatea teologică difuzată în condiții de semiclandestinitate l-au făcut extrem de căutat de ierarhi, clerici și credincioși ortodocși sârbi. În jurul lui s-a format un cerc de ucenici, monahi asceți și erudiți, cu doctorate în teologie la Atena, astăzi vrednici episcopi ai Bisericii Ortodoxe Sârbe, cum sunt: Episcopii Atanasie Jevtici al Bosniei, Amfilohie Rado-vici al Muntenegrului, Artemie Radoslavievici de Kosovo, Irinei Bulovici de Bacika ș.a. Direct sau prin corespondență, părintele Iustin a avut numeroși discipoli și prieteni în Europa și America, sârbi, ruși, greci (mai ales la Sfântul Munte Athos), francezi, care-i furnizau în secret literatura filozofică și teologică de ultimă oră.

Deși suporta nemijlocit rigorile sistemului totalitar și șicanele poliției politice, părintele Iustin n-a încetat să-și manifeste critic și profetic libertatea evanghelică și

duhovnicească a adevăratului creștin și monah. În scriori deschise celebre el a continuat să denunțe deschis în termeni extrem de duri aservirea ierarhiei sârbe regimului comunist (1971), precum și caracterul politic al angajamentelor ei panortodoxe (1971, 1977) și ecumenice (1974). Și-a exprimat public admirația pentru acțiunile și opera profetică a lui Aleksandr Soljenițin, îndemnând deschis la rezistență politică și spirituală împotriva comunismului și ateismului oficial.

În singurătatea chiliei sale de la Celie părintele Iustin Popovici a reușit astfel să-și continue vastul program de renovare neopatristică a teologiei ortodoxe, finalizând proiecte mai vechi și reușind să publice, de regulă cu mare întârziere, unele lucrări în Serbia sau în străinătate, ca de exemplu: eseul *Concepția Sfântului Sava* [svetosavlje]² *ca filozofie a vieții* (München, 1953), co-

² Noțiune fundamentală, preluată de părintele Iustin de la Episcopul Nikolai Velimirovici și desemnând filozofia creștină despre viață, popor, stat și biserică într-o armonie ideală desăvârșită, practică de Sfântul Sava Nemanja, luminătorul sârbilor (†1236). Scopul acestei „filozofii” era acela de a face din întreg poporul sârb un rob al lui Dumnezeu („theodul” în greacă), cum arată Episcopul Nikolai în cartea sa din 1943, *Poporul sârb ca Teodul* [Srpski narod kao Teodul]. Doar prin „teodulie” sârbii devin sârbi (srbi), iar nu sclavi (servi). Prin voința de teodulie împinsă până la sacrificiul de sine în faimoasa bătălie de la Kosovopolje (1389), poporul sârb ar fi asumat prin suferință un destin hristologic, devenind un „popor ales”, hristodul. Ideea ortodoxă savva-ită (svetosavlje) e opusă ideii iluministe europene reprezentate de Dositei Obradovici (1742-1811), așa-numita *dositejevstina*, între care poporul sârb trebuie să aleagă! Savoarea slavofilă etnocentristă a acestei filozofii naționale sârbe este dificil de contestat. Ea tinde să identifice în mod periculos teologia și istoria, creștinismul și națiunea, Biserica și poporul, Evanghelia și cultura populară. Explicabilă prin contextul

lecția de articole din anii '20-'30 sub genericul *Abisurile filozofiei* (München, 1957), reluată parțial și amplificată în versiunea neogreacă cu titlul *Omul și Dumnezeu-om* (Atena, 1969), sau intervențiile din *Biserica Ortodoxă și ecumenismul* (Tesalonic, 1974). Între 1972 și 1977 apar în sârbește cele 12 volume din *Viețile Sfinților*. Monumentalul proiect, la care lucrase încă din anii celui de-al Doilea Război Mondial, reprezenta o rescriere teologică și o adaptare contemporană, dar perfect tradițională a vechiului *Synaxar* bizantin, completat cu noile „martyrologii” și selecții reprezentative din literatura hagiografică a bisericilor ortodoxe locale. Departate de a fi un gen literar popular medieval, o anexă mitologic-legendară a Scripturii, pentru părintele Iustin *Viețile Sfinților* reprezentau, ca și pentru Sfinții Părinți, nu altceva decât „viața lui Hristos Însuși” prelungită în umanitate, „continuarea Faptelor Apostolilor”, „dogmatica aplicată” sau „dogmatica experimentală”, vie, „morală ortodoxă” în acțiune, „pedagogia” și „enciclopedia” prin excelență a „Ortodoxiei”. În ultimii ani a reușit să mai publice traducerile sârbești ale *Liturghierului și Molitvelnicului Mare*, ca și cea a unei *Cărți de rugăciuni*, iar cu un an înainte de a adormi în Domnul a apărut „cântecul” său „de lebădă”, amplul volum III (ecleziologia) din *Dogmatica Bisericii Ortodoxe (Filozofia ortodoxă a Adevărului)* (1978).

Rotunjindu-și simbolic perfect biografia, părintele Arhimandrit Iustin Popovici s-a stins din viață în 1979

istoric specific și tradiția creștinismului sârb și ca răspuns la „terora istoriei” îndurată de poporul sârb vreme de secole, inclusiv (sau poate mai ales) în secolul nostru, această concepție este problematică în sine și de natură a suscita legitime interogații critice.